

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

Milbacher Róbert Lectori salutem!	7
--	---

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER Barokk udvariság, jezsuita hagyomány Gyöngyösi István <i>Murányi Vénusának</i> eszmetörténeti háttéréről	11
BOZSOKI PETRA Egy női karrier elbeszélésének nehézségei Kánya Emília emlékiratairól	25

TÁRSALKODÓ

S. LACZKÓ ANDRÁS Tér és történelem	51
TAKÁTS JÓZSEF Egy tanulmányút költői átváltozása	69

KRITIKAI LAPOK

BOROVÁ CZ TÜNDE „Jót s jól” helyett: miért? (VADERNA Gábor, <i>A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben</i> , Bp., Universitas, 2017.)	79
RADNAI DÁNIEL Alapvetés helyett bizonyítandó tétel (SZILÁGYI Márton, <i>„Mi vagyok én?”: Arany János költészete</i> , Bp., Kalligram, 2017.)	85
RÉTFALVI P. ZSÓFIA „Buzgó imádság epedez” (<i>Tiltva, túrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról</i> , szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)	95

HASZNOS MULATSÁGOK

PAP BALÁZS Rimay János: Adj már csendességet	101
---	-----

FILLÉRTÁR

SCHELHAMMER ZSÓFIA Ismeretlen szerző: <i>Béla királynak a pogány tatár há mokkal való viadaljáról szép história</i>	115
--	-----

Pap Balázs

Rimay János: Adj már csendességet¹

Vadai István emlékének

„Ennek a könyörgő versnek az értelmezéséhez közvetlen életrajzi és keletkezéstörténeti adalék alig kell.” – ezzel a mondattal kezdi Németh G. Béla Balassi 'Adj már csendességet...' incipitű versének voltaképpeni elemzését.² „Nemcsak azért s nem elsősorban azért, mert szerzőjének életét – hála a másfél százados gondos kutatásnak [...] olyannyira ismeri a közönség, mint alig néhány költőnkét. Hanem azért nem kell, mert ami megértéséhez szükséges, mint a remekművekben legtöbbször, benne foglaltatik az magában e versben. [...] Aki netán nem ismerné Balassi szerzőségét, de ismerné az európai s benne a magyar művelődéstörténetet, meg a magyar nyelvet, – szinte évtizedre kisorsolhatná, szinte sorstípusra ráolvashatná e költeményt. A sorshelyzet, a magatartástípus, amely belé van rögzítve, s a mód, ahogyan belé van rögzítve csak ebben a periódusban születhetett meg, s csak ebben a periódusban lehetett jellemző.”³

Sok tekintetben tanulságos Németh G. Béla elemzésének kezdete. Számomra elsősorban azért érdekes, mert e szép dolgozat nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a szóbanforgó költemény Balassi istenes énekeinek legjobbjaként egyike legyen a legszélesebb körben is ismert tizenhatodik századi verseknek. És azért sem érdektelen, mert épp egy olyan vers kapcsán beszél a szerzőség nyilvánvalóságáról és a másfél évszázados kutatás eredményeiről, mely nem éppen a legalaposabb filológiai vizsgálódások hozadékaként kapott helyet a Balassi életműben, és melynek szerzősége – nem csak szövegkritikai érvekkel – elbizonytalanítható, de akár el is perelhető.⁴

A Balassi-attribúció

Az 'Adj már csendességet...' Balassi Bálint verse lett, noha korántsem biztos, hogy ő írta. Igazából komoly érvek sosem szóltak mellette. Hogy hogyan került mégis a

1 A tanulmány megírását az MTA Bolyai Ösztöndíj támogatta.

2 NÉMETH G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet... = Régi magyar vers, szerk. KOMLOVSZKI Tibor*, Bp., Akadémiai, 1979, 145–159, 147.

3 NÉMETH G. i. m. 147–148.

4 Korábban egy helyütt már röviden írtam a kérdéstről, és arra jutottam, hogy a verset nem Balassi Bálint, hanem Rimay János írta. Ezúttal alaposabban igyekszem körüljárni a szerzőség kérdését. Lásd PAP Balázs, *Az Istenes énekek margóira = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, reciti, Bp., 2010, 335–342.

Balassi-életmű végére, korántsem rejtélyes: okai az egyébként rendkívül bonyolult Balassi-filológiába gyökereznek. Eckhardt Sándor Balassi-kritikai kiadása,⁵ illetve Klaniczay Tibor *Hozzászólása*⁶ óta minden régi magyar versekkel foglalkozó számára világos, hogy Balassi versszövegeinek hagyományozódása meglehetősen összetett folyamat lehetett, s ha ez túlzásnak tetszenék is, annyi bizonyosan állítható, hogy a ma ismerhető források alapján bonyolult folyamatnak mutatja magát.

A szerelmes versek eminens forrása a *Balassa-kódex*.⁷ Ennek Balassi-része tematikusan s így műfajilag is homogenizált anyag, maradéka pedig az egyszerű filológus ízlésének túlon túl is heterogén. A források higgadt és alapos áttekintése természetesen nem lehet föladata e dolgozatnak, rövid ismertetését elkerülni mindazonáltal nem lehet.

Annai bizonyosnak látszik, hogy a nevezett gyűjtemény Balassi-versei nem a szerző autográfjáról készültek, s nagy eséllyel több másolási aktust is fel kell tennünk addig, míg az általunk ismert kézirat elkészült. A kódexben a versek láthatóan rendezett sorrendben követik egymást, de némelyek – lényegében az istenesek – hiányoznak. Ezt a zszokás magyarázni, hogy a másolat készü ltekor az összeíró négy sriptor már rendelkezhetett nyomtatott Balassi-kiadással, és mivel a forrásszöveget csak rövid időre kapták meg, ezért úgy igyekeztek a folyamaton gyorsítani, hogy a szá mukra nyomtatványból is ismerhető szövegek leírását elhalasztották, de a kompozíciót megsérteni nem akarván, a helyet mindenesetre kihagyták szá mukra, hogy később pótlólag pontosan a helyükre ír hassák.

A Balassa-kódex Balassi-részete hát nem tartalmaz nyomtatásban is megtalálható vallásos verset. Az istenes versek legfontosabb forrása ilyen formán a nyomtatott hagyomány. Azonban filológia i értelemben eza kiadvány csoport sem probléma mentes.

Az *Istenes énekek* kiadása it alapvetően két csoportra osztja a szakirodalom, a rendezetlen és a rendezett ágra. A legkorábbi ismert kiadásuk az 1633-as bécsi, mely aligha lehetett voltaképp az első,⁸ és kiadásnak is csak bajosan lehet nevezni, hiszen krúdában maradt.⁹ A „rendezetlen” jelzőre viszont igencsak rá szolgált. A szerkesztő az első 126 lapon Balassi neve alatt hoz minden költeményt, azokat is, amelyekről más források nyilvánvalóvá teszik, hogy nem ő a szerzőjük, sőt olyanokat is, melyek-

5 BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955.

6 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához* = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 11 (1957), 265–338.

7 *Balassa-kódex*, a faksimile szövegét közzét. KŐSZEGHY Péter, átírás, jegyz., utószó VADAI István, Bp., Balassi, 1994 (Bibliotheca Antiqua Hungarica), 55.

8 KLANICZAY, i. m.

9 VADAI István, *Krúda* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. minden kor, a főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára (ágyod térde – „Zsupra aggnő”)*, szerk. BARTÓK István, CSŐRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., reciti, 2011, 116–120.

10 *Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633*, közzét. KŐSZEGHY Péter, kistan. Armado NUZZO, Bp., Balassi, 1994, 127.

ről maga is tudja, hogy nem Balassiéi; csak a 127. laptól következnek egyéb „istenes és ájtatos énekes formán való szerzett dicséretes és könyörgések”.¹⁰

A rendezett kiadások hagyományát Szenci Kertész Ábrahám indítja el: minden bizonnyal néhány kéziratos forrás alapján szét tudja válogatni a rendezetlen kiadások anyagának egy részét, Rimay neve alatt közölve olyan verseket, melyeket addig Balassihoz kapcsoltak. Az általa használt kézirata anyag azonban nem minden esetben tudta eligazítani, így a rendezett kiadások szövegkritikai tekintetben kettős megítélés alá esnek: a azok a részek, melyekhez Szenci Kertész új forrást tudott használni, a rendezetleneknél jobb minőségű szövegghordozók, azok azonban, melyek alternatív forrásában nem szerepeltek, a rendezetlen kiadások pusztá utánkölzések, azokhoz képest romlott szövegvariánsok.

Szenci Kertész Ábrahám tehát, ahol tudja, szerzőség tekintetében árnyalja ismereteinket, ahol viszont nem képes egyéb forrás alapján felülírni a rendezetlen kiadások hagyományát, ott nem eszközöl szándékos változtatásokat. A rendezett kiadásokhoz használt kéziratos forrást Klaniczay Tibor kísérli meg jellemezni.¹¹ Szerinte Szenci Kertész egy általa is hiányosnak gondolt Balassi-anyag és egy teljesnek vélt Rimay-korpusz birtokában eszközölte javításait, ebből adódhatott az, hogy módosításai egyirányúak: a továbbra is szerző nélkül álló verseket egyszerűen Balassinak ítélte. Ebből az is következik, hogy Szenci Kertész segédanyaga legfőképpen jellegében emlékeztetett egy teljes változatú *Balassa-kódexre*, ha ugyan is épp olyan lett volna a kiadásba bevont forrás, akkor az 'Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép...' kezdetű költemény sem Balassi neve alá került volna a rendezett kiadásokban.

Az 'Adj már csendességet...' azok közé a versek közé tartozik, melyekről sem a rendezetlen, sem a rendezett kiadásoknak nem volt szerzőt illető bizonyos információja. Lássuk, hogyan helyezkedik el bennük a költemény.

Rendezetlen kiadások (Bécs, 1633 alapján):

- 1.) Világon ég alatt... (Rimay)
- 2.) Bocsásd meg Úristen... (Balassi)
- 3.) Bizonnyal ismerem... (Balassi)
- 4.) Ó, Istenem... (Balassi)
- 5.) Ó szent Isten, kit kedvedben... (Balassi)
- 6.) Kegyelmes Isten, kinek kezében... (Balassi)
- 7.) Legyen jó idő csak... (Rimay)
- 8.) Ó, ki későn futok lelkem orvosához... (Rimay)
- 9.) Az Úr az égben... (Rimay)
- 10.) Adj már csendességet... (Balassi)
- 11.) Ó, kegyelmes Isten... (Rimay)
- 12.) Jöjj mellém Szent Isten... (Rimay)
- 13.) Egyedül te benned... (Rimay)
- 14.) Lelkemnek hozzád való... (Balassi)

¹¹ KLANICZAY i. m. 312.

Rendezett kiadások (Lőcse, 1671 alapján):

- 1.) Adj már csendességet... (Balassi)
- 2.) Oh szegény megromlott... (Rimay)
- 3.) Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása... (Balassi)
- 4.) Ó, én kegyelmes Istenem... (Balassi)
- 5.) Bizonyal esmérem rajtam nagy haragod... (Balassi)
- 6.) Ó én Istenem, ím mi törtínek... (Balassi)
- 7.) Ó szent Isten, kit kedvedben... (Balassi)
- 8.) Kegyelmes Isten kinek kezében... (Balassi)

Azt látjuk, hogy a rendezett kiadások a Rimay-korpuszt viszonylag hatékonyan megtudták határozni, ezekben az 'Adj már csendességet...' közvetlen környezetében lévő szövegek kevésbé elegyesek, mint a rendezetlenekben. De az is látható, hogy továbbra is Rimay-vers szomszédságában találjuk, ráadásul olyan Rimay-szöveg kerül mellé, mely a rendezetlen kiadásokban nem is szerepel. A jelenség megmagyarázásának csak a képzelet szabhatárt, annyi azonban bizonyos, hogy láthatóan a rendezett kiadásokatszerkesztő Szenci Kertész kéziratai is bizonytalanok voltak bizonyos kérdésekben, vagy csak a kibogozhatatlanságig összekeveredtek a lapjai.

Annai bizonyos, hogy a vers mindkét kiadástípus olyan helyein található, amelyekről tudjuk, hogy a kiadó szerző tekintetében tévedhet, és ezt onnan tudjuk, hogy igazolhatóan több esetben téved is. A két nyomtatott kiadás alapján bizonyosan Balassi szerzősége mellett állást foglalni nem lehet, a lehető leghiggadtabban és a legnagyobb nyomatékkal kell kijelentenünk, hogy Balassi szerzősége egyáltalán nem bizonyított. Az 'Adj már csendességet...' incipitű versnek egy Balassi-kiadásban nem a Gyűjteményen kívül fennmaradt versek közt, hanem a Kétes hitelűek közt van a helye, és legalább ekkora nyomatékkal kell állítanunk ugyanezt egy Rimay-kötet esetében is: az 'Adj már csendességet...' incipitű vers a ránk maradt források szerint éppannyira lehet Rimay verse, mint Balassié.

A fentiekben egy fikarcnyi filológiai újdonság sincs, és talán ez teszi a helyzetet különösen furcsává. Miért nem merült föl bárminemű kétely a vers szerzőségét illetően, amikor a napnál is világosabb, hogy a helyzet nem egyértelmű?¹²

12 A fenti mondat provokatív és túlzó, végeredményben mégsem igaztalan. A Balassi-szakirodalom, de ezen belül a kifejezetten az *Istenes énekekről* szóló dolgozatok számára Balassi szerzősége egy aprócskát sem kérdéses, noha a probléma egy tévedéseket is tartalmazó, de tekintetben különösen élesen látó lábjegyzetben már megfogalmazódott. Kardos Albert egy régi magyar költészetet tárgyaló tanulmány sorozatának hetedik részében a következőket írja: „Balassának Szilády kiadásában megjelent költeményei között az unitáriusok énekeskönyvében (II. kiadás 1610?) négyet találhatunk meg; u. m. «Bocsásd meg úristen ifjúságomnak vétékét» (Sziládynál 55. lp.), Adj már csendességet (Sziládynál 102. lp.); e kettő az unit. énekeskönyv első lapjain, Láss hozzá m úristen (Sziládynál 54. lp.) unit. énekkönyv 443. lp., Pusztában zsidókat vezérlő jó isten (Sziládynál 118. lp.) unit. Énekkönyv 559. lp. Azonban ez istenes énekek között Balassának csak egyet ismerhetünk el minden kétség nélkül; t. i. az elsőt. A harmadik, melynek hogy Ládoni Sára a szerzője, Szilády maga mondja, nem is tudjuk, mi joggal kerül a Balassa költeményeinek sorába. De a másik kettőre nézve sem fogadhat-

És ez a kérdés továbbiakat szül: valamiképp érvelhetünk-e egyik vagy másik szerző mellett? Változik-e maga a vers, ha a szerző megváltozik? Marad-e még remekmű, ha elveszti mindazt, amit Balassi Bálint személye sugároz belé?

Balassi Bálint és az 'Adj már csendességet...'

Németh G. Béla híres verselemzése a szöveget voltaképpen egy archetipikus könyörgés hibátlan megfogalmazódásának látja. Gondolatmenete – talán épp az archetipikusság, a vers univerzális voltának hangsúlyozása miatt – Balassi életétől és életművétől függetlenül igyekszik értelmezni a szöveget, dolgozatának ötödik fejezetében azonban óhatatlanul színré kell léptetnie a szerzőt. Kései, ám nem időskori versről van szó, mondja, a vers alapélménye a csendre vágyódás a szerző addigi zajos életének zűrzavarában született igény. A szöveg hibátlanságának hangsúlyozása és Balassi életművének végére pozicionálása természetesen nem az elemző önálló leleménye, hanem a modern kiadások és az azokban meghatározott életmű sugallta szükségszerű eredmény. A dolgozatban mindazonáltal, mint a később született elemzésekben is, minden esetben áthatja az értelmezést valamiféle apologetikus bizonytalanság, mely a vers életműbeli helyét igyekszik magától értetődőnek belátni. A pálya futás vége felé született hibátlan remekmű a Balassi-portré fontos eleme. Hangjának szokatlansága, a beszédmód Balassi egyéb szövegeire nem igen jellemző szikár mivolta magától értetődően kiprovokálja a nem kevésbé magától értetődő állítást: egy bonyolult és felkavaró élet szükségszerű sztoicizmusba gravitálását. A sztoa elemzésbe emelése mindazonáltal megeshet, hogy szükségszerű, debizonyosan nem amiatt, hogy elfedje azt az ellentmondást, mely a fent említett életműcentrikus,

„Juk el a Balassa szerzőségét, noha az egyik (Adj már csendességet) a költő istenes énekeinek régi kiadásában első helyen áll, a másik mellett pedig (Pusztában zsidókat vezérlő jó isten) a régi kiadásokon kívül a radványi codex is bizonyíthat. E három utóbbi ének azonban már az unitáriusok első énekeskönyvében megtalálható; ez pedig 1575–79 között jelent meg, a mely időben a 24–26 éves Balassa nem írta, de nem is írhatta e legalább is férfikorra mutató költeményeket; istenes éneket házassága előtt 1584 előtt csupán egyet (Bocsásd meg úristen) ismerünk tőle. E tekintetben gondosabb kritika nem ártott volna, mert a mennyire e három énekről majdnem bizonyos, hogy nem Balassától erednek, annyira kétes, hogy vajon megilleti-e őt az LI. zsoltárfordításnak és Eurialus és Lucretia históriájának szerzősége.” KARDOS Albert, *A XVI. század magyar lyrai költészete: VII. Világi lyra: Balassa Bálint*, Egyetemes Philológiai Közlöny 1883, 416–428, 417.

Klaniczay Tibor *Hozzászólásában* egyértelműnek ítéli a szerzőség kérdését. „E hét ének [Adj már csendességet..., Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása..., Ó én kegyelmes istenem..., Bizonyal esmérem rajtam nagy haragod..., Ó én Istenem, ím mi történék..., Ó szent Isten kit kedvedben..., Kegyelmes Isten, kinek kezében...] [...] szerzősége ugyanis e szerint pusztán a váradi kiadó sejtése alapján van meghatározva, s ezért önmagában az a tény, hogy ezek az énekek a rendezett kiadásokban Balassi neve alatt szerepelnek, nem bizonyítja Balassi szerzőségét. A szerzőség meghatározásában csak maguk a versek adhatnak számunkra támpontot, s hat éneknél Balassi szerzősége a versfők, a versben lévő datálás, a versforma s egyéb formai szempontok alapján vitathatatlan. A hetedik éneknél, a szóban forgó „Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása” kezdetű versnél azonban gondolkodóba kell, hogy ejtsen bennünket Tholnay Ferenc kéziratának bejegyzése, valamint a bártfai kiadásban való kettős közlés.” KLANICZAY, *Hozzászólás... i. m.* 317.

és minden óvatossága és totális érvény kinyerésére törekvő szándék ellenére biografikus elemzést bizonytalanná tesz, hogy tudniillik Balassi katolizált, és a mennyire megítélhető, nem csak színleg. Aköltemény azonban minden ízében a protestáns, sőt a lutheri teológiában gyökerezik.

Ez az életrajzi tény egyéb elemzésekre is rányomta bélyegét. Barlay Ö. Szabolcs a szöveget katolikusként értelmezte.¹³ Horváth Iván a kései Balassi szuprakonfesszionalizmusáról beszélt (ha jól értem, ez alatt nem felekezetek, hanem hitvallásbeli összekülönbözések fölöttiségét értve), és a versből egy katolikus meggyőződésű szerző protestáns platonizmusát olvasta ki.¹⁴ Kőszeghy Péter¹⁵ a problémát azzal oldja meg, hogy azt állítja, a 16. századi katolikus vallás számára messze nem voltak elfogadhatatlanok az üdvözülés protestáns elképzelésének egyes elemei, a Balassi-versek teológiája, illetve az, amit egy befogadó okvetlenül kihall belőlük, nem emészthetetlen a katolicizmus számára, így az 'Adj már csendességet...' is gond nélkül használhatja a felekezet, és megírhatja egy katolikus vallású szerző.

Kőszeghynek az előbbiben nyilvánvalóan igaz van, adataink vannak rá: az 'Adj már csendességet...' kényelmes helyet kap a bécsi 1633-as katolikus kiadásban a teológiai interferenciák dacára. De ebből még nem következik, hogy szerzői oldalról is így áll a helyzet. Megfordítva: megeshet, hogy Balassi az 'Adj már csendességet...' teológiáját sajátjának érezte, de ha pusztán a verset szemléljük, annak lutheránus elemeit nem lehet nem észrevenni. Erre igen finoman mutat rá Goór Judit érzékeny dolgozatában,¹⁶ melyben a biográfiai kényszertől egy időre megszabadulva úgy olvassa a verset, hogy nem kell elmennie az egyértelmű lutheránus tanok mellett.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a probléma nem elsősorban Balassi felekezeti hovatartozásának megítéléséből fakad, sokkal inkább abból a kényelmetlen irodalomtörténeti kényszerből, hogy a verset kései Balassi-versként olvassuk, mert már megfeledeztünk róla, hogy erre nincs is különösebb okunk.

Láthatóan – e véleményem szerint is remekműnek mondható szöveg – csak komoly elemzői csiszolására illeszthető az egyébként is torzóban maradt Balassi-életmű tetejére, s ha éppen sikerül is odarögzíteni, anyagában és textúrájában meglehetősen elüt egyéb részeitől.

Mennyivel könnyebb helyzetben lett volna Németh G. Béla, ha a versztoicizmusáról úgy beszélhet, hogy egy olyan szerző versét olvassa, akinek a sztoicizmus filozófiája áthatja nem egy szövegét. Mennyivel egyszerűbb helyzetben lett volna a vers minden eddigi elemzője, ha nem megbirkóznia kell a vers lutheránus voltával, hanem kiindulópontként elfogadni? Ehhez pedig csak arra lett volna szükség, hogy az egyébként is bizonytalan szerzőséget ne cseréljük le az irodalomtörténet szekunder igazságára. Rimayra tudniillik mindezek igazak, és filológiai elvek alapján pont annyi okunk van neki tulajdonítani a verset, mint Balassi Bálintnak.

13 BARLAY Ö. Szabolcs, *Balassi Bálint az istenkereső*, Bp., Magánkiadás, 1992.

14 HORVÁTH IVÁN, *Egy vita elhárítása*, ItK 1987-8/5-6. 642-665. különösen 656-657.

15 KŐSZEGHY PÉTER, *Balassi és a legfőbb hatalom, avagy Balassi teológiája*, *Hungarologische Beiträge* 15., Universitat Jyvaskyla, 2004, 29-60.

16 GOÓR JUDIT, *Vallomás és hitvallás Balassi Bálint Adj már csendességet című költeményében = Credo*, 2005/3-4, 356-370.

Amennyire csábító és hívogató a versbiográfiai beilleszthetősége, annyira ellenáll Balassi szerzőségének teológiája, és legalább annyira tiltja stílusa és lexikai készlete is.

Klaniczay Tibor már idézett *Hozzászólásában*, amikor a bizonytalan szerzőségű Balassi-versek attribúciójáról beszél, a 'Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása...' kezdetű vers esetében jelenti ki, hogy pusztán filológiai érvek alapján nem attribúálható pontosan, csak szövegbéli bizonyosságok miatt. A kijelentés azért különösen izgalmas jelen dolgozatunk szempontjából, mert ez a vers egyike annak a hétnek, melyekről Szenci Kertész új forrás híján nem tud érdemben dönteni – beleértve 'Adjmár csendességet...' kezdetűt is. Klaniczay meggondolásához igazodva lássuk, akadnak-e szövegbéli érvek, melyek alapján döntésre juthatunk.¹⁷

A stílus és lexikai készlet alapján történő attribúciót korántsem gondolom perdöntő érvek, elvégzése azonban e helyzetben megkerülhetetlen. Megeshet, hogy eredménye a teológiai és filozófiai beágyazottsághoz hasonlóan kibillent a mérleg filológiai érvek alapján középen álló nyelvét.

Önmagában egy lexikai vizsgálat lefolytatása majdhogynem értelmetlen. Abszurdum, hogy a szóban forgó két szerző számára az 'Adj már csendességet...' bármelyik szava is ismeretlen lett volna, és igen gyenge lábat jelent bármilyen állításnak, ha egy-egy kifejezést, akármilyen mélyen ágyazódik is be egy szerző

17 „Ez az ének [Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása, P. B.] ugyanis a rendezett kiadás Balassi-részének első nyolc éneke között foglal helyet. Erről az énekcsoportról már megállapítottam, hogy Szenci Kertész Ábrahám ide azokat a verseket helyezte, melyeket sem a rendelkezésére álló Balassi-kéziratban, sem pedig a birtokában levő Rimay-kéziratban nem talált. Kézirat hiányában a szerzőség megállapítása részéről nem nyugodhatott olyan biztos alapokon, mint a többi vers esetében; a váradi kiadó ezekről csak gondolta, sejtette, hogy Balassi verse s nem Rimayéi. [...] A szerzőség meghatározásában csak maguk a versek adhatnak számunkra támpontot, s hat éneknél Balassi szerzősége a versfők, a versben lévő datálás, a versforma s egyéb formai szempontok alapján vitathatatlan. A hetedik éneknél, a szóban forgó „Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása” kezdetű versnél azonban gondolkodóba kell, hogy ejtsen bennünket Tholnay Ferenc kéziratának bejegyzése, valamint a bártfai kiadásban való kettős közlés. A verset persze csak akkor lenne jogunk Balassitól eltulajdonítanunk, ha magából a szövegből találnánk erre érveket. Egyetlen olyan sort találtam, amely jól beillenek Rimay stílusába: „Jóval forró kegyelemnek élő kútfeje” (6. sor); s melyhez hasonló idézhetünk Rimaytól, egyik éneke elejéről: „Igaz általút, Jókkal forró kút.” Ez azonban még kevés ahhoz, hogy a kérdést eldöntsük. Így egyelőre csak a kétely csíráit igyekszem elültetni az ének szerzőségének háromszázéves meghatározására.” (Klaniczay, *Hozzászólás... i. m.* 317.) Csak az érdekesség kedvéért: a kérdéses nyolc vers ('Adjmár csendességet...', 'Ó, szegény megromlott...', 'Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása...', 'Ó, én kegyelmes Istenem...', 'Bizonynal esmérem rajtam nagy haragod...', 'Ó, én Istenem im mi történék...', 'Ó, szent Isten, kit kedvedben...', 'Kegyelmes Isten, kinek kezében...') közül egy a Balassa-kódex alapján nyugodtan Rimay nevéhez írható ('Ó, szegény megromlott...'). A maradék attribúciója Klaniczay szerint a Lelkemnek hozzád való... kivételével *vitathatatlan*: akrosztichon alapján: 'Bizonynal esmérem...', datálás alapján: 'Kegyelmes Isten, kinek kezében...', a fennmaradó négy esetben a *vitathatatlanság* alapja a versforma és egyéb formai szempontok.

stílusába, csak rá jellemző jegyek tüntessünk fel. Jelen helyzetet tovább bonyolítja, hogy Rimay behatóan ismerte Balassi költészetét, és aligha nem Balassi is olvashatott nemegy Rimay-verseket, vagyis nyugodtan feltételezhetünk két irányú hatást a két életmű között, még akkor is, ha az egyik irány nyilvánvalóan erősebben és kitapinthatóbban van jelen. A szavak előfordulásának pusztán megszámlálása tehát nemigen kecsegtet eredménnyel, üres statisztika iadatok állíthatunk elő ilyen vizsgálattal. Tehát nincs jelentősége annak a ténynek, hogy majdnem mindegyik versünkben a szó gyakrabban szerepel Rimaynál istenes kontextusban. Már csak azért sem, mert míg Balassi versei közt több a szerelmes, mint a nem szerelmes, Rimaynál épp fordítva áll a dolog.

Alaposabb és célzottabb vizsgálatra van tehát szükség, még akkor is, ha a hallgató száraz adatok szóra bírásával legalábbis iszamos talajra építkezünk.

csendesség, békesség

A Balassi-versanyagban ritkábban szerepel a „csendesség” szó, s az eredmény hasonló akkor is, ha csak a szótövet számoljuk meg, esetleg más képzőket is hozzárendelünk; Rimaynál a képzett változat már önmagában is többször fordul elő, s ha levágjuk a képzőt, vagy másokkal helyettesítjük, még nagyobb számú találatot kapunk. A lehetséges képzős alakok közül Balassinál a „csendes” szerepel leggyakrabban: a „csendes” és „csendesén” alakot nyolcszor találhatjuk meg, ezeken belül hét alkalommal szerelmes versben, ezekben általában a gerjedelem ellenpontját jelenti. A „csendesség” maga egyszer fordul elő a szövegekben, a harmadik Szentháromság-himnuszban, de szövegbeli jelentése nem egyezik az ’Adj már csendességet...’-ben elfoglalttal: „Kétség és versengés közülünk vésszen el, / Élünk csendességgel!”¹⁸. A szöveg a férfi és nő harmonikus viszonyát jellemzi e szóval, hasonlóképpen, ahogy az *Aenigmá*ban a két hatyú idilljét. A 42. zsoltár fordításában emlékeztet leginkább jelentése a szóban forgó versére: „Bízában kegyelmében, higgy, és csendesen élj, / Gonoszt hozzá ne vélj”, de itt sem ugyanaz fejeződik ki: lényegesen aktívabb Istenhez való viszonyról van itt szó, mint amott.

Rimay versei esetében lényegileg más a helyzet. Könnyebb hasonló jelentést előtalálni, nála a „csend” és annak képzett alakjai gyakran jelentik az Istenre hagyatkozást és békét; a csend sokszor lesz a világ zajos változásával, állhatatlanságával szemben az ember számára elérhető leginkább állandó, hittel áthatott állapot. Az *Encomia virtutum*ban „Hadd teljék tőled meg szívem csendességgel, / Lelkem pedig mennyben örök idvösséggel.” A csendesség itt Istentől érkező adomány, de nem egyszerű földi harmónia, mint Balassi *Hymnus Tertius*ában; ez a csendesség kapcsolatban áll a megváltással, ha úgy tetszik, annak markáns földi előképe. A ’Kegyes Jehova ...’ kezdetűben egészen hasonlóan: „Ah, Uram, Uram, térj meg kegyelmedre! / Régenten szokott kegyes törvényedre, / Adj egy kis időt megpihenésünkre, / Csendességünkre. // Ne tedd nagyobbá bűnünk irgalmadnál, / Gonoszságunkot az te jó voltodnál, /

¹⁸ Az idézett Balassi-szövegek forrása: *Balassi Bálint összes művei*, s. a. r. KÓSZEGHY Péter, Osiris, Bp., 2004. A Rimay-idézeteket (az ’Adj már csendességet...’ kivételével) Ács Pál kiadásából vettem. *Rimay János írásai*, s. a. r. Ács Pál, Balassi, Bp., 1992.

Mellynek szikrája tisztább ez világnál / S undokságánál.” A csendesség itt is Istentől érkezik, a kegyelemvala miféle előszele. Fontos észrevennünk, hogy a következő strófa (Ne tedd nagyobbá...) az előző kérés kapcsán az irgalom hatalmasságáról beszél, az ’Adj már csendességet...’ érvelését mintegy megismételve: „Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága feljebb való, / Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló”.

Az ’Adj már csendességet...’ első strófájában („Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr! / Bujdosó elmémet ódd bútól szívemet, kit sok kín fúr!”) a bű és a kín a csendesség és a lelki békesség ellentéte lesz. Érdeemes megvizsgálni, hogy a békesség és a csendesség milyen fogalom ellentéteként jelenik meg a két költő a nyagban.

Balassinál általában a szerelmes gerjedelem áll velük szemben: 18. „Vagyok békességes, én elmém már csendes, / nincs gyötrelme lelkemnek. // Megszabadult rabhoz hasonló állapotom”; 52. „Ne szíts nagy tüzemet, hadd lehessen csendes!”; 62. „Hogy mind el ne fogynék, / de csendesen égnék / kevesebb gyötrellemmel”.

Rimay ezzel szemben a bánat és a bű antonímiájaként is használja: a ’Kinek tegyek panaszt...’ kezdetűben: „Bú, bánat másfelől minden rángat és von, / Csendességben nyugtom nincsen sem kinn, sem honn”. Vagy egészen komplex módon az ’Ez világ mint egy kert...’ kezdetűben: „Kit-kit bánat sebhít, / Bút öröm nem enyhít, / Vége nincs keservének” itt a bű fogalmán saját ellentéte az öröm sem talál fogást, s csak strófákkal később az utolsó sorban érkezik a bút korántsem kioltó válasz: a csendes szív („Kinnal mi lelkünket, / Sok gonddal fejünket / Igen ne nyomorgassuk, / Isten sok jókot ad, / Csak szelinknek zúgtát / Csendesz szívvel hallgassuk.”).

bujdosó

Ha a Balassiköltészetére legjellemzőbb szavakat kellene összegyűjteni, a „bujdosik” ige és az ebből képzett szavak bizonyosan előkelő helyen szerepelnének a listán. A bujdosás fogalma majdhogynem oly erővel értelmezi a költő szövegeit, mint maga a szerelem. Az ’Adj már csendességet...’-ben a „bujdosó” szó aligha jelenthet számkivetettet, hiszen az elme jelzőjeként szerepel.

A „bujdosó” Balassinál sem egyjelentésű szó.¹⁹ Jelenthet bujkálást, hontalanságot és félrevonultságot, de tévelygést és bolyongást is. Versünkben szereplő jelentéséhez aligha nema ’Bocsásd meg Úristen...’-béli jelentés áll legközelebb, egyfelől a lélek testben való bujdosása, mely olyan, mint a szélvész dobálta madár röpte, másfelől a bűnei miatt az ördöggel birkózó kísértéseknek kitett vétkes tévelygése.

Rimaynál ez a szó sokkal ritkább, viszont soha nem autobiografikus jelentésű. A ’Hívek, keresztyének, jer, ne tévelygjünk...’ szövege egyértelműen a vallási eltáborodásról beszél: „Istennek ereje az Evangéliom, / Kinél idvösségre nincsen bizonyos nyom, / Több sok szerzett vallás mind csak félfelé von, / S bujdosat té-tova, de ez megnyugtat honn.” A ’Kegyes Jehová...’-ban: „De az frigyedet mivelünk megszegéd, / Mert sok bűnünket szemünk közzé vetéd, / Minden jótéted rólunk el-le szedéd, / S

¹⁹JAKAB László – BÖLCSKEY András, *Balassi-szótár* <http://mek.oszk.hu/01300/01363/legutobbi/letoltés> 2018. május 1.

ládában rekesztéd. // Mijönkot mondjuk tereádtá madván, / Vesződünk, bolygunk, vagyunk nagy bágyadván, / Meztelenek, szégyenben bujdosván, / Sok bút kapdosván.” Ez utóbbi vers már korábban, a csendesség kapcsán is előkerült. A bujdosás, vesződség, bolygás és bágyadás ugyanez a törvény alá vont és büntetésekkel vert öszö-vetségi állapot Krisztussal való megszüntetésében való hit által tüntethető el, ha úgy tetszik, így kapható vissza a korai, csendes állapot (ld. még a *Keresztyén religio ábrázatja...* könyvleírását). E versben – noha a „tévelygés” jelentése Balassi-versekből is kinyerhető – a bujdosó elme a csendességgel együtt jelenik meg, hasonlóan az ’Adj már csendességet...’-hez.²⁰

fiad halála, érdem, szükség

Az, hogy egy Istenhez szóló vers Jézus Krisztusra mint Isten fiára hivatkozik, magától értetődő. Nem meglepő hát – tekintve, hogy Balassi és Rimay is írt Istenhez szóló verseket –, hogy a „fiad” szó előfordul mindkét életműben. Balassinál hatszor, Rimaynál tízszer (voltaképp tizenegyszer, de egy alkalommal saját magát nevezi Isten fiának). Eza számadat önmagában megint nem jelent semmit, sokkal izgalmasabb, ha az érdem szóval együtt vizsgáljuk meg.

Az érdem főnév Balassinál mindössze négyszer szerepel, és csak a ’Végtelen irgalmú...’ kezdetűben hordoz teológiai jelentést. Tekintve, hogy Palásthy Krisztina meggyőző érveléssel bizonyította, hogy a verset nem szerezhette Balassi, azt kétséget kizáróan Rimay János írta,²¹ ezeket az előfordulásokat nem értelmezem. A maradék két előfordulás az 58. ének tizenkettedik strófája: „De ám akár medgyen vélem bár szerelem, / szabad légyen már véle, / Csak hogy ezt engedje kínom érdemébe, / hogy amint felmetszette / Juliát szívemben, szinte úgy versemben / is tessék meg szép képe.” és a *Saját kezű versfűzér Az erdélyi asszony kezéről* című darabja: „Ha szinte érdemem nincs is arra nékem, / hogy ő engem szeressen, / Csak áldott kezével, mint szép ereklyével, / engem, mint kórt, illessen, / Légyek ferge rabja, bátor ne szolgálja, / csak szinte el ne vessen!”.

Ezzel szemben Rimaynál a vallásos versek érdemei igencsak számosak. S míg Balassinál sosem kapcsolódik e fogalom Krisztushoz, addig Rimaynál több esetben igen. Az ’Egyedül tebenned...’ kezdetűben „Hív ígíretedben / S fiad érdemében / Bizom, hol járok-kelek”, és később „Ha nem magad frigyét / S Fiad szent érdemét, / Ki megkérlelt, Szent Atyját” szöveget olvashatjuk, a ’Nincsen segítségem...’ kezdetűben „Te Fiad érdeme nékem ezt megnyerje, / Kinek ő szent vére lelkünknek ép bére” sorokban szerepel.

²⁰ A bujdosó szóhoz kapcsolódó egyéb jelentésről korábban már írta meg egy talán Rimaytól sem független vers kapcsán. Vö. PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 179–188.

²¹ PALÁSTHY Krisztina, *Végtelenül Irgalmatlanul*. Az LI. zsoltár világi és vallásos szöveghor-dozóiban való megjelenése = *Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban, Fiatalok Konferenciája 2015*, szerk. GESZTELYI Hermina, GÖRÖG Dániel, MARÓTHY Szilvia, Bp., 2016, reciti, 75–95.

Balassinál a szükség szó az 'Adj már csendességet...'-bélihez hasonló jelentést egy versben vesz fel, a 26. énekben: „De ha így végezte Isten, el kell tűrnünk, / Minden szükségünkben néki könyörödjünk, / Mert nincs hová lennünk, / Ha segítségével nem léssen mellettünk”. Ezzel szemben Rimaynál többször fordul elő hasonló tartalommal, s akad olyan hely, amikor versünkkel igen erős a párhuzam. A 'Reménységem te légy nekem...' incipitű vers záróstrófája így szól: „Félen tévén érdememet / Rád hagyom én is igyemet, / Töltsed így bé szükségemet, / Hogy idvözítsed lelkemet.” Itt a saját érdem ugyanúgy hátraszorul, hova tovább megsemmisül, mint a vizsgált versben, ráadásul, ha nem is a szükség megteljesítését kéri a vers beszélője, mint az 'Adj már csendességet...'-ben, betöltését mindenesetre igen.

éktelen, romlás, változás

Hiteles Balassi-versben az „éktelen” szó nem szerepel. Rimaynál körülbelül féltucat-szor olvashatjuk, egyszer épp a bűnnel kapcsolatban: 'Kiáltok hozzá mélységből...': „Vagyok sok bűnnel éktelen”.

A „romlás” szót Balassinál hiába keressük. Rimaynál, ha a címeket nem számítjuk, hatszor találhatjuk meg; jelentése hasonló, de annyira nem, hogy idézni is érdemes legyen.

A „változás” Balassinál szerelmes versben szerepel, a 47. énekben, ráadásul fölöttébb érdekesen. A dolgok elmúlása, mely sorsra Isten adta őket, kerül szembe a beszélő szerelmének változhatatlanságával. Rimaynál – nem meglepően – a szó sokszor Istenre vonatkozik. A 'Mennyekben lakozó imándaadó fölség...' incipitűben a világi bűnössége és változékonysága áll szemben a változhatatlan Isten jóságával: „Te, természet szerént meg nem változható, / Kibűl irgalomra leginkább vagy hajló, / Szóllának keveset, noha vagyok gyarló, / Büntetésre méltóbb, mint kedvedre való”.

igéd szerint, hitem szerint

Balassi-versben az „igéd szerint” szintagmával, sőt az „igéd” birtokosjeles szóval sem találkozhatunk. Rimaynál az „igéd szerint” nem, az „igéd” ötször szerepel. A „hitem szerint” Balassinál nem, Rimaynál az 'Az jó hitű ember...' kezdetű versben szerepel: „Vidámíts megimmár hitem szerint egyszer, / Hogy elvegye zsoldját az versengő ember”.

A fentiekből az látszik, hogy noha bizonyos szavak mindkét költői hagyományban föllelhetők, azok lehetséges jelentései lényegesen gyakrabban egyeznek az 'Adj már csendességet...' szavainak helyi jelentésével, ha Rimay írta őket.

A közölt lista – joggal felhozható – nem teljes és esetlegesen is tűnhet. Nem elfogultságom miatt nem közlök minden szóra kiterjedő gyűjtést, hanem azért, mert sok szó esetében a puszta regisztrálásnál több nemigen tehető. Olyan fontos fogalmakat igyekeztem vizsgálni, ahol világos eltérések látszanak, és nem válogattam aszerint, hogy ezek melyik szerző javára billentik a mérleget. Ráadásul (így-úgy) digitalizált

versanyagokról lévén szó, a fentiek bármikor és főképp gyorsan ellenőrizhetők. Azt gondolom, hogy a „fiad érdeme” szintagmának, mint a vers egyik kulcsfogalmának vizsgálata a közöltek közül a legfontosabb, ehhez képest már a többi elemzettek is legföljebb (lényeges) adalékszámba mennek; minden szó kigyűjtése csak felesleges zajt hozna az áttekintésbe.

Összegezve: a textológiai tények alapján kialakult szerzőségi patthelyzet, vagy deuce egyéb nem textológiai érvek alapján eldönthetőnek látszik.

A vers teológiája világosan lutheránus, valószínűbb egy ilyen vallású költőt feltételezni szerzőjeképp, mint olyasvalakit, aki egy ilyen stabil hitvallású szövegben fejezné ki felekezetek felettségét: a vers szerzője valószínűbb, hogy Rimay.

A lehetséges szerzők egyike sztoikus; a versből sztoikus hangok hallhatók (legalábbis Németh G. Béla szerint, Goór Judit cáfolja létüket) logikusabb az ez irányba elkötelezett Rimay művének gondolni a verset. (Egy sztoikus-evangélikus szövegjől illik Rimay többi sztoikus-evangélikus verse közé.)

A versben használt kifejezések, szintagmák, fogalmak Rimay életművében hasonló formában és jelentésben szerepelnek, Balassiéban nem: valószínűbb, hogy a szerző Rimay.

Hovaféltabb: Az 'Adj már csendességet...' más forrásból kerül az unitárius énekhagyományba, mint Balassi versei, megengedhető, hogy nemcsak forrása, de a szerzője is más.²²

Az elmondottak alapján majdhogynem bizonyos, hogy az 'Adj már csendességet...' kezdetű verset nem az érett Balassi versének kell tartanunk, hanem egy Rimay-zsengét kell látnunk benne. Úgy tűnik, hogy nem ez lesz a 16. század legjobb költeménye, hiszen megírásának nem Balassi 1594-es halála lesz post quemje, hanem a legkorábbi ismert unitárius énekeskönyv megjelenése válik ante quemjévé, könnyen lehet, hogy megírásának ideje már a 17. század.

Ezeken a Guinness-felfedezéseken túl sokkal fontosabb hozadéka is van a fentieknek. Végképp megszabadulhatunk ugyanis a Balassi-életrajzértelmezésikontextusától. Ha kicsit elnyújtjuk azt a pillanatot, melyben a Balassi-biográfia már nem irányítja olvasásunkat és a Rimay-élettörténet még nem követel magának önálló szót a befogadásban, egészen izgalmas a versre tekinteni.

A verskezdő sorának „már” szava Balassi-versként ellentmondást nem tűrve kiprovokálta a biografikus olvasatot: Balassi szerelmektől, perektől és csatáktól zajos élete szomjazott a csöndre. Az életrajz értelmezői létjogosultságának elvesztésével a „már” szó új értelmezést kíván. Mit kezdhetünk ezzel a szóval, ha nincs olyan személya a szövegben, aki személyes élettörténetével mutatná meg, milyen is a zaj. A korszak egyedi zűrzavaros hangjait kell benne hallanunk, mint Németh G. Béla hallja?

Zajos élet híján a „már” szó a megtanult, de még megéleendő hit versévé teheti a költeményt. A szikár kijelentések és kérések, a mondatok legfontosabb hitelvekre koncentráló hűvössége, a csendesség könyörgése a hitben való csendes feloldódásra, a bujdosás, a tévelygés megszűnésére irányul. A vers szerint a megtanultak vitán felül állóan megtanulhatók, a tudottak megélésére a zomban isteni segítségre van szükség.

²² HEVESI Andrea, *Balassi-versek az unitárius énekhagyományban* = KerMagv, 2017/2–3, 247–279, különösen: 272.